

СТАТУС І СТАН МОВ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН В ОСВІТНІЙ СФЕРІ НА ЗАКАРПАТТІ ВПРОДОВЖ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 1 (43)

УДК 81'272+323.15:37(477.87)»19/20»

DOI:10.24144/2663-6840/2020.1(43).299–308

Шумицька Г., Шаркань В. Статус і стан мов національних меншин в освітній сфері на Закарпатті впродовж ХХ – початку ХХІ ст.; кількість бібліографічних джерел – 23; мова українська.

Анотація. Статтю присвячено простеженню впливу мовнополітичного фактора на ситуацію на Закарпатті в освітній сфері впродовж різних історичних проміжків залежно від належності регіону до конкретних державних утворень: Австро-Угорщини, Чехословацької Республіки, Карпатської України, Угорщини, Української Радянської Соціалістичної Республіки, України.

Предметом дослідження є статус і стан мов національних меншин Закарпаття у складі різних державних утворень. Особливу увагу звернено на взаємодію державної мови й мови найбільшої національної меншини в регіоні в різні історичні періоди. Зокрема, проаналізовано задекларовані в законодавчих актах положення щодо мови, а також реальну мовну ситуацію, яка склалася в краї в той чи інший період (шляхом порівняння статистичних даних щодо кількості освітніх закладів із навчанням мовами національних меншин).

Так, в Австро-Угорщині законодавство сприяло мадяризації, зменшенню кількості шкіл із руською мовою навчання. У період Чехословацької мови національних меншин загалом мали значно сприятливіші умови для розвитку, однак держава йшла майже двадцять років до того, щоб надати Підкарпатській Русі гарантовану конституцію автономії з можливістю врегулювання мовного питання соймом. Загалом у період входження краю до Чехословацької зросла кількість шкіл із навчанням чеською мовою і мовами національних меншин: позитивна динаміка простежувалася щодо кількості шкіл і з руською мовою навчання, і з угорською. Час існування Карпатської України – надто короткий, щоб робити висновки про певні тенденції політики щодо мови нацменшин в освітній сфері. У період Угорського королівства була підтримка угорської мови та її спроби формування / утвердження «угорської». У радянський період загалом кількість шкіл із угорською мовою навчання зменшилася, була тенденція до утвердження української мови й російської як «мови міжнаціонального спілкування».

За часів незалежності України кількість шкіл із угорською мовою навчання не зменшилася, а, навпаки, зросла. І це засвідчує підтримку мов національних меншин в Україні на державному рівні.

Ключові слова: українська мова, державна мова, мови нацменшин, угорська мова, мовна політика, мова навчання, освітні заклади.

Постановка проблеми. Мовну ситуацію як один із найважливіших об'єктів соціолінгвістики прийнято характеризувати за різними параметрами: якісними, кількісними, оцінними. І якщо кількісні та якісні ознаки сучасної мовної ситуації в Україні переважно стабільні, то у сфері оцінних спостерігаються помітні новації [Брицин 2007, с. 379]. У цьому аспекті, з одного боку, можна стверджувати, що становище державної мови укріплюється, а її статус у суспільстві підвищується, про що свідчить низка важливих мовнополітичних подій останніх років, серед яких прийняття Закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної». З іншого боку, як зазначають вчені-політологи, мовне питання в сучасній Україні вийшло за межі держави, набуло політичного характеру, стало гальмувати процес формування української політичної нації, чим спричинило політичну кризу, стало загрожувати конституційному устрою і державному суверенітету України, створило небезпеку у різних сферах життєдіяльності: політичній, економічній, інформаційній, правовій тощо [Савойська 2015, с. 207].

Якщо вести мову про прикордонні поліетнічні регіони України, до яких належить Закарпаття, то «мовна ситуація», під якою розуміють «становище,

пов'язане із задоволенням комунікативних потреб суспільства за допомогою однієї або кількох мов; форми існування мови або сукупності мов у межах певної спільноти» [Брицин 2007, с. 379], тут є радше «мовнополітичною», оскільки значною мірою залежить від політичної кон'юнктури як на державному (у тому числі й на локальному), так і на міждержавному рівнях. Багатокультурне й, відповідно, багатомовне середовище само по собі передбачає об'єктивні розбіжності в усвідомленні і розумінні звичаїв, традицій, історії етносів, субетносів, а також особливостей їх мовнополітичної культури, освіти, права, інформаційної політики тощо залежно від того, до складу якого державного утворення входять. Щодо Закарпаття, то лише впродовж ХХ ст. воно було частиною щонайменше семи різноманітних за своєю суттю державних або напівдержавних утворень (Австро-Угорщина, Чехословацька Республіка, Карпатська Україна, Угорщина, Закарпатська Україна, Українська Радянська Соціалістична Республіка, Україна). Це, своєю чергою, може спричинити різного роду конфлікти у боротьбі за владу та сфери впливу, в основі яких часто т. зв. «мовне питання», яке використовують у власних інтересах політичні сили і яким спекулюють,

зокрема напередодні та під час виборів. За умови впливу на ці процеси зовнішньополітичних чинників напруга і ступінь конфліктності у суспільстві можуть зростати в рази, що ми і спостерігаємо в Україні впродовж тривалого часу, особливо активно з 2014 року: анексія Криму, розв'язання РФ війни проти України, збурення національних меншин в Україні після прийняття Закону «Про освіту», на Закарпатті особливо угорців, постійне мусування питання політичного русинства тощо.

І хоч нині є спроби стверджувати, що мовна проблема в Україні надумана, а «мовне питання покидає політичний порядок денний» [Мовне питання...], активні маніпуляції навколо «проєкту Бужанського» засвідчують протилежне, бо «коли питання мови знов і знов потрапляють у фокус суспільної уваги, це вже сигнал: за димовою завісою мовно-культурних проблем йде жорстка, непримиренна боротьба за владу і власність» [Нагорна 2005, с. 310].

Як зауважує вчена-політолог С.В. Савойська, конфлікт мовнополітичний є багатоаспектним явищем, у якому переплітаються соціально-політичні, ідеологічні, релігійні, культурні, психологічні та інші процеси, тож, щоб йому запобігти або його конструктивно вирішити, доцільно вивчити природу явища, сутність, характер, навчитися розпізнавати певні його ознаки, а відтак уже розв'язувати та ним управляти [Савойська 2015, с. 202]. Політикомовні відносини настільки глибоко закорінені у світ ментальностей та ідентичностей, що аналізувати їх можливо лише на широкому ментальному фоні, у контексті ідентифікаційних стратегій. У зв'язку з цим, на думку Л.П. Нагорної, «надто категоричні пропозиції окремих мовознавців і публіцистів щодо «зміни вектора двомовного розвитку» зависли в повітрі саме тому, що їх автори абстрагувалися від цього ідентифікаційного контексту і не враховують глибини змін, які не піддаються коригуванню натискними, адміністративними заходами» [Нагорна 2005, с. 309]. Дослідниця звертає увагу на досвід різних країн, які виявилися втягнутими у гострі міжетнічні конфлікти: соціальна інженерія, апелюючи до найпотаємніших струн людської душі, здатна не тільки підживлювати конфліктність, збільшувати потенціал поляризації, а й провокувати криваві зіткнення [Нагорна 2005, с. 311].

Як свідчить низка процесів у світовій та вітчизняній історії, зустріч і часто зіткнення різномовних культур, полярних за мовною ознакою частин соціуму, мовнополітичних та інших інтересів лідерів політичних сил, їх ідеологій тощо може призводити до протистояння між владою та громадянським суспільством. І навпаки, конструктивний підхід до вирішення мовного питання на основі політичних домовленостей може дати процвітання регіону, як це нині можемо спостерігати у випадку з Південним Тиролем у складі Італії, де більша частина сільського населення є німецькомовним та латинськомовним [Шумицька].

Метою цієї статті є простеження впливу мовнополітичного фактора на ситуацію в регіоні в освітній сфері упродовж різних історичних про-

міжків залежно від належності до певних державних утворень.

Методи й методики. У дослідженні використано описовий, історико-компаративний, статистичний методи.

Аналіз досліджень. Питання мовної політики, мовної ситуації на Закарпатті впродовж досліджуваного періоду вже було в полі зору науковців, зокрема Л. Белей, С. Віднянський, В. Ганчин, Г. Мелеганіч, О. Мишанич, В. Статєєва, М. Сюсько, Ч. Фединець, С. Черничко, П. Чучка, М. Штець та ін.

Зауважимо, що у першому масштабному двомовному (українсько-угорському) виданні, авторський колектив якого спробував системно висвітлити взаємопов'язані проблеми історичного розвитку Закарпаття від 1919 до 2009 року, виділено основні етапи мовної політики на Закарпатті: «У регіоні в різні політичні періоди були різні державні мови, а саме: до перемир'я, яке завершило Першу світову війну, в Угорщині (що входила в Австро-Угорську монархію) функціонувала угорська мова; між 1918 та 1938 роками у Чехословаччині – чеська; на території в практиці нездійсненої автономії Підкарпатської Русі в основному – руська; у Карпатській Україні (1938–1939) – українська; під час короткого періоду (1938/1939–1945) – знову угорська. Хоч у Радянському Союзі не було офіційної державної мови, з 1945 року аж до проголошення Україною незалежності (точніше до прийняття закону про мови в 1989 р.) цю функцію фактично виконувала російська як мова «міжнаціонального спілкування». Державною мовою України, що стала незалежною у 1991 році, є українська» [Закарпаття 1919–2009 років, с. 630].

Загалом погоджуючись із запропонованою періодизацією, беручи до уваги цінність фактичних даних, наведених у розділі «Мовна політика на території сучасного Закарпаття з кінця ХІХ до початку ХХІ ст.» (автори С.Черничко, Ч.Фединець, А.Генці, С.Мельник), разом з тим звертаємо увагу на неоднозначний, подекуди маніпулятивний, з нашої точки зору, характер викладу матеріалу. Автори часто послуговуються термінологічним апаратом без чіткої наукової аргументації, наскрізно роблячи акценти переважно на інтересах угорської меншини. Проаналізуємо, до прикладу, вступне речення до фрагменту тексту з виділенням етапів мовної політики: «Цілком свідомо ми намагалися використовувати назву національних спільнот так, як її вживали у певну історичну епоху. Так, наприклад, усупереч тому, що сьогоднішня офіційна українська національна та мовна політика не визнає існування окремого русинського народу та мови, описуючи мовно-політичну ситуацію до 1945 року, використовуємо термін «русин», або «руський» [від слова «Русь»]. Природно, що починаючи з радянської епохи, говоримо про український народ та українську мову» [Закарпаття 1919–2009 років, с. 630]. Звертаємо увагу на те, що етнонім «руський», вжитий тут як абсолютний синонім до етноніма «русин», виводиться від «Русь» і тут же протиставляється терміну «український», контекстуально прив'язаному до «радянської епохи», що може прочитуватися і в

такий спосіб: «українська» на Закарпатті дорівнює «радянська», принаймні в часовому проміжку. У цьому ж реченні робиться акцент на тому, що офіційна українська мовна політика не визнає «окремого» русинського народу, тобто ще раз підсилюється думка, що «руський», або «русин», не те саме, що «український».

Справді анекдотичний, часто повторюваний у повсякденному житті випадок із життя закарпатського дідуса, якому довелося побувати громадянином кількох держав, жодного разу не полишаючи рідного села, наводиться на прикладі не «русина», тобто автохтонного жителя Закарпаття, як би цього можна було очікувати, а, звичайно, угорця з акцентом на важливості використання його рідної мови: «До 1918 року в Карпатському басейні кожен угорець в усіх сферах життя користувався рідною мовою. На територіях зі змішаним складом населення серед угорців багато хто знав та користувався мовою іншого народу, з яким вони контактували, однак ця двомовність відрізнялася від двомовності пізнішого часу. Адже тоді не лише деякі угорці володіли мовою іншого народу, але й представники іншого народу теж володіли угорською як державною. Отже, за таких умов угорці частіше послуговувалися рідною мовою, коли їм потрібно було porozумітися з представниками інших етносів. Після 1918–1920 років ця ситуація докорінно змінилася. Тим, для кого державна мова не була рідною, у різні епохи потрібно було вивчати офіційну мову. Тому важливим аспектом мовної політики було визначення тих мов, які викладалися у школах поряд із державною, знання яких було необхідною умовою включення етносу в суспільне життя. Наслідком такої мовної політики стало те, що найстарші українські жителі Закарпаття (sic! з цього речення випливає, що жителі Закарпаття, за версією авторів, все-таки українці і в радянський період. – Авт.) у шкільні роки вивчали угорську мову, а потім довелося вивчати чеську. За радянських часів переважна більшість дорослого населення сучасного Закарпаття змушена була вивчати у школах російську мову. Сьогодні державну українську мову викладають як обов'язковий предмет у всіх навчальних закладах області» [Закарпаття 1919–2009 років, с. 631].

У таблиці під назвою «Статус мов на Закарпатті у різні історичні періоди» і далі за текстом українська (руська) вживаються вже як тотожні поняття: «В той же час характерною особливістю певних державних формацій було те, що не було однакового ставлення до мов меншин регіону. У період Австро-Угорського дуалізму німецька нація-партнер мала більше прав, ніж інші національності. У чехословацьку еру та в часи Угорського Королівства русини (українці), що склали регіональну більшість, користувалися більшими правами щодо користування мовами, ніж представники інших національностей. А в Україні в часи Радянського Союзу росіяни мали особливі привілеї, і сьогодні мають більше мовних прав та можливостей, ніж представники інших національних меншин...» [Закарпаття 1919–2009 років, с. 633].

Автори розділу логічно й справедливо зауважують, що для всіх держав і всіх часів є характерною підтримка державної мови, поступове розширення її функцій та кола використання, і разом з тим, що кожна влада намагалася створити асиметричну двомовність, характерністю якої було обов'язкове оволодіння державною мовою та користування нею представниками національних меншин. Однак, коли мова починає йти про XXI століття, акцент уже роблять на вимозі володіти бодай однією мовою, крім рідної, покликаючись при цьому на мовні рекомендації Європейського Союзу дорослим громадянам країн ЄС. Про українську як державну в цьому контексті не йдеться жодним словом.

Визнаючи, що державна мова (і разом із тим мова обов'язкового вивчення) лише в Карпатській Україні та після 1991 року в незалежній Україні збігається з рідною мовою більшості населення Закарпаття, автори тут же маніпулятивно вводять термін «русинська» як тотожний до «руська»: «Цікаво, що лише Чехословаччина (1918–1939) та Угорщина (1939–1944) запровадили вивчення руської (русинської) мови як обов'язкового навчального предмету. Вивчення мов національних меншин Закарпаття не було і не є складовою інваріативної частини навчальних планів шкіл регіону» [Закарпаття 1919–2009 років, с. 636].

Не будемо так детально аналізувати всі положення розділу, бо це не є метою нашої розвідки. Наведені фрагменти використовуємо лише для того, щоб проілюструвати тенденційність і непослідовність висновків авторів цієї узагальнювальної праці про мовну політику на Закарпатті впродовж майже століття (з 1919 до 2009 рр.), яка є у вільному доступі в мережі, тож нею найлегше послуговуватися при пошуку інформації.

Виклад основного матеріалу. З огляду на наведене вважаємо за необхідне проаналізувати, з одного боку, задекларовані в законодавчих актах положення щодо мови населення Закарпаття (звернувши особливу увагу на мову національних меншин), а з іншого – реальну мовну ситуацію, яка склалася в краї в той чи інший період (порівнявши статистичні дані щодо динаміки кількості населення певної національності й кількості освітніх закладів із навчанням мовами національних меншин).

Предметом дослідження є статус і стан мов національних меншин Закарпаття у складі різних державних утворень, а національними меншинами в різні історичні періоди ставали різні народи. До прикладу, на Закарпатті часів Угорщини титульною нацією були угорці, а найбільшою національною меншиною – русини-українці, в Україні – українці є титульною нацією, угорці ж стали найбільш численною національною меншиною регіону.

В угорській та австрійській частинах Австро-Угорщини після утворення цієї дуалістичної держави 1867 року діяли різні законодавчі норми щодо прав (мови) національних меншин.

Конституція від 21 грудня 1867 року гарантувала нацменшинам Австрії, що вони мають право підтримувати і культивувати свою національність і

свою мову; держава визнавала однакове право використовувати в школах і в офіційному вжитку всі мови, якими спілкувалися в областях монархії; а освітні заклади повинні були бути організовані так, щоб кожна національність, не маючи потреби вивчати іншу мову, мала можливість здобувати власною мовою необхідні елементи своєї освіти [Усенко, Кірсенко 2008; Казакевич 2018, с. 39]. Ці норми стосувалися Галичини й Буковини.

В угорській частині Австро-Угорщини, до якої входило Закарпаття, законодавче регулювання мовного питання включало насамперед закон «Про рівноправність національностей» 1868 року, освітні закони 1868, 1879, 1883 та 1907 років [Казакевич 2018, с. 41].

1868 року в Угорщині був ухвалений закон про національності, яким утверджувалася ідея єдиної політичної угорської нації: «...Усі громадяни Угорщини, згідно з основними принципами Конституції, у політичному відношенні творять одну націю, неподільну, єдину мадярську націю, її рівноправними членами є усі громадяни вітчизни, до якої б національності вони не належали» [Цит. за: Закарпаття в етнополітичному вимірі, с. 152]. Цей закон декларував необмежене право користуватися рідною мовою в органах місцевого самоврядування, судочинстві, освіті й церкві. Держава мала підтримувати заклади початкової та середньої освіти, де навчання велося мовою певної етнічної спільноти. Однак такі гарантії фактично залишилися тільки на папері, оскільки не було передбачено механізмів реалізації цього закону [Закарпаття в етнополітичному вимірі, с. 153]. Тому реальна угорська політика щодо нацменшин на Закарпатті була далекою від задекларованої: фактично провадилася мадяризація неугорського населення – насамперед через освіту й церкву.

Того ж 1868 року був ухвалений закон про народну школу й реформу освіти, яким запроваджувалася обов'язкова початкова освіта рідною мовою в державних «народних» школах. Цей освітній закон був дуже ліберальним, сприяв розвитку народних шкіл і подоланню неграмотності серед простого населення. Однак 1879 року було прийнято новий закон, який передбачав обов'язкове викладання угорської мови в усіх народних школах і обов'язкове знання угорської мови всіма вчителями в такому обсязі, щоб вони могли викладати угорську мову. Інакше вчителі мали бути звільнені. 1883 року було ухвалено ще один шкільний закон, яким зобов'язали додати до вивчення угорської мови в неугорських школах ще й угорську літературу [Закарпаття в етнополітичному вимірі, с. 155–156].

Відповідно до закону 1890 року школи в Угорщині було поділено на елементарні (початкові – державні, церковні й приватні), вищі народні та горожанські (неповні середні, які давали професійну освіту). Однак вищих народних і горожанських шкіл із руською мовою навчання на Закарпатті не було [Закарпаття в етнополітичному вимірі, с. 156].

Політика мадяризації призвела до того, що з 1874 до 1907 року кількість шкіл із руською мовою викладання зменшилася на Закарпатті з 571 до 23. У 1907 і 1909 рр. були ухвалені т. зв. «закони Апоньї»: перший зобов'язував усіх учителів і всі школи виховувати в дітей почуття належності до мадярської нації незалежно від походження. На угорську мову навчання переводили школи, у яких не менше 20% учнів вважали рідною мовою угорську. Це призвело до того, що зникли навіть ті 23 школи з руською мовою навчання, які функціонували до 1907 року, а кількість змішаних шкіл упродовж 1907–1912 років скоротилася з 107 до 61 [Закарпаття в етнополітичному вимірі, с. 163]:

[джерело даних: Закарпаття в етнополітичному вимірі, с. 163].

Така політика щодо національних меншин викликала незадоволення серед місцевого населення.

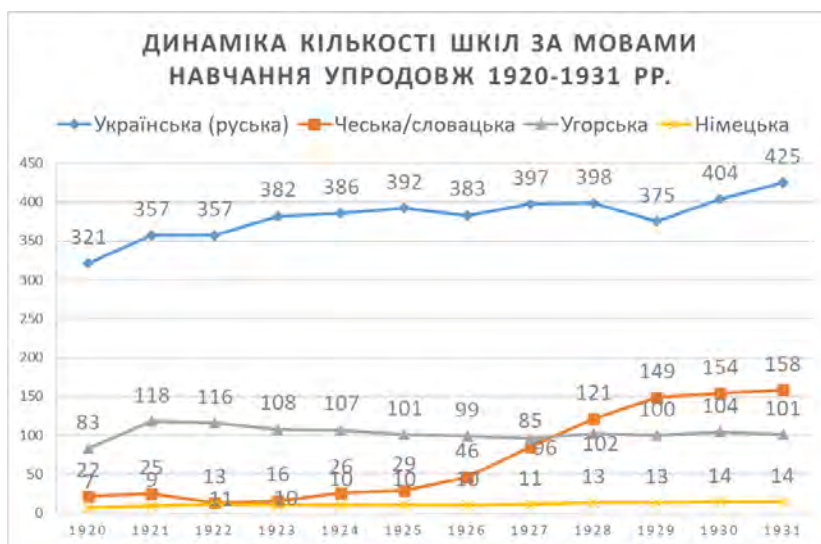
Після розпаду Австро-Угорської імперії «Руська Країна» в складі проголошеної Угорської Народної Республіки проіснувала надто недовго, щоб говорити про якісь закономірності й динаміку (у грудні 1918 року з'явився закон угорського уряду «Про національну автономію русинів, що проживають в Угорщині») [Віднянський 2005].

Після входження Підкарпаття до Чехословаччини 1919 року «Генеральний статут для організації й адміністрації Підкарпатської Русі, приєднаної Паризькою конференцією до Чехословацької Республіки», ухвалений на засіданні Ради міністрів Чехословаччини 7 листопада 1919 року, визначав, що народна мова мала стати мовою навчання в усіх школах і мовою урядовою, однак на перехідний період у школах залишалася угорська мова, хоч вивчення руської стало обов'язковим [Генеральний статут, с. 214].

У конституції і конституційному законі про за-сади мовного права в Чехословаччині 1920 р. було зазначено, що питання мови у Підкарпатській Русі компетентний вирішувати сейм [Ústavní listina, с. 256; Zákon ze dne 29. února 1920, с. 269], однак фактично на Підкарпатті це питання не було врегульоване законодавчо впродовж 20 років, оскільки сейм був сформований тільки 1939 року, коли Карпатська Україна здобула реальну автономію у складі Чехо-Словаччини, а відтак і стала незалежною.

Водночас п'ятий параграф мовного закону від 1920 року гарантував представникам національних меншин право навчатися рідною мовою [Zákon ze dne 29. února 1920, с. 269].

У чехословацький період на Закарпатті провади-лася політика на зміцнення державної мови, хоч реально держава підтримувала й мови нацменшин. Яскравим виразником цієї тенденції є статистичні дані щодо шкіл за мовами навчання, наведені в діаграмах:

[Джерело даних: Делібалтова 2014, с. 27].

Більш узагальнено динаміка кількості шкіл на Закарпатті міжвоєнного періоду представлена в діаграмі:

[Джерело даних: Фізеші 2016, с. 137].

Ми бачимо з цих графіків, що на Закарпатті часів Чехословаччини була тенденція до зростання кількості шкіл із різними мовами навчання, однак найбільше розвивалися школи з викладанням державною «чехословацькою» (чеською) мовою. Фактично в Підкарпатській Русі провадилася послідовна чехізація, однак національні меншини таки мали змогу розвивати свою мову й культуру.

Щодо горожанських шкіл: на початку 1938/39 навчального року на Підкарпатті їх була така кількість: 23 українські/руські, 24 чеські, 4 угорські та 1 німецька; загалом – 52 [Закарпаття 1919–2009, с. 210].

Реальні дієві механізми для виконання норми конституції Чехословаччини 1920 року з'явилися після ухвалення конституційного закону Чехо-Словацької Республіки про автономію Карпатської України (22 листопада 1938 р.), у якому також було зазначено, що «урядову мову та мову навчання в школах на території

Підкарпатської Русі встановить закон Сейму Підкарпатської Русі» [Конституційний закон Чехо-Словацької Республіки] (така ж норма була задекларована й раніше, але саме в кінці 30-х років Підкарпатська Русь отримала ширшу автономію, з'явилася змога провести вибори до сейму). Водночас були гарантовані права носіїв державної мови: «Особи чеської національності, як також уряди, суди, корпорації, публічні органи та інші товариства з краю Чеського та Моравсько-Слезького можуть у зносинах з урядами, судами та іншими публічними органами користуватися чеською мовою. Для дітей чеської та словацької

народности зберігається право на школи з чеською або словацькою мовою навчання» [Конституційний закон Чехо-Словацької Республіки...]. Водночас конституційний закон Чехо-Словаччини і надалі гарантував зафіксовані в Сен-Жерменському мирному договорі 1919 року мовні права національних меншин, а закони, ухвалені парламентом Чехо-Словаччини, мали бути перекладені урядовою мовою Підкарпатської Русі. Протягом нетривалого періоду це було реалізовано: збірник законів і розпоряджень Чехо-Словаччини видавали й українською мовою [Шаркань 2015].

У Карпатській Україні відповідно до Конституційного закону № 1 від 15 березня 1939 р. українська мова стала державною [Конституційний закон, ч. 1], однак ця норма реально не була втілена через

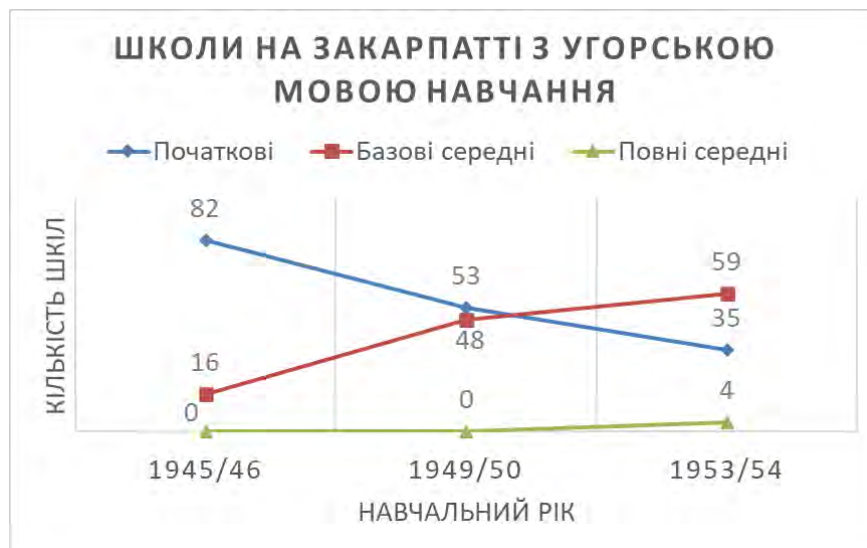
окупацію новоствореної держави того ж дня угорськими військами.

На Закарпатті періоду Другої світової війни (за часів Угорщини) були посилені спроби створити окрему «угроруську» мову. За наказом прем'єр-міністра №6200/1939 була запроваджена офіційна двомовність: у § 11 документа було зазначено, що «на території Закарпаття офіційною мовою держави є угорська та угро-руська», ішлося також про необхідність «офіційного перекладу на „угро-руську” мову законів» [Черничко, Фединець 2014, с. 146], за розпорядженнями прем'єр-міністра №5800 та №18136 від 1939 р. ця мова вважалася в регіоні не мовою нацменшини, а другою державною мовою [Черничко, Фединець 2014, с. 148].

Дослідники пишуть про те, що в угорський період, з одного боку, була тенденція до скорочення загальної кількості шкіл і дітей, які відвідували школи, а з іншого – до зростання кількості шкіл із угорською мовою навчання: їх відкривали навіть там, де угорське населення не проживало або було декілька угорських сімей, народні школи часто перетворювали на двомовні з угорськими класами [Фізеші 2015, с. 29]. Відповідно до розпорядження Міністерства освіти і релігії Угорщини, школу з

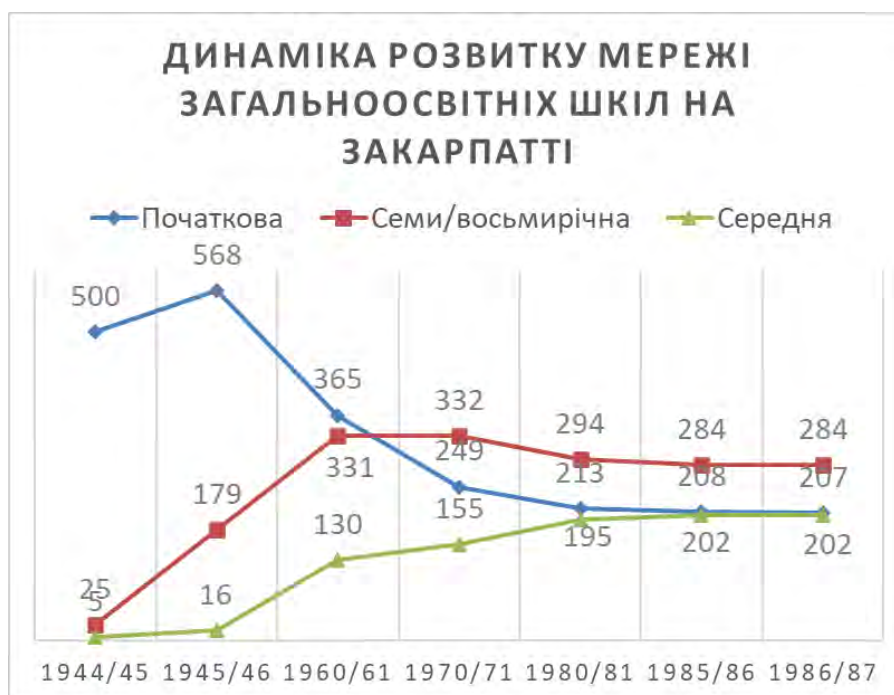
угорською мовою навчання потрібно було відкрити навіть у населених пунктах, де проживало хоча б десять угорських дітей [Фізеші 2015, с. 29].

У повоєнний період національною меншиною на Закарпатті стали вже угорці, тому цікаво простежити тенденції щодо розвитку освіти угорською мовою.

[За джерелом: Закарпаття 1919–2009, с. 351].

Як бачимо з наведеної діаграми, у перше повоєнне десятиліття простежувалася тенденція скорочення кількості початкових шкіл із угорською мовою навчання і зростання кількості базових середніх та середніх шкіл. Така тенденція не була особливою щодо угорської мови – вона проявлялася щодо всіх загальноосвітніх шкіл:

[за джерелом: Фізеші 2016, с. 259].

В останні радянські роки простежувалася динаміка до зростання кількості базових середніх та скорочення кількості початкових шкіл з угорською мовою навчання:

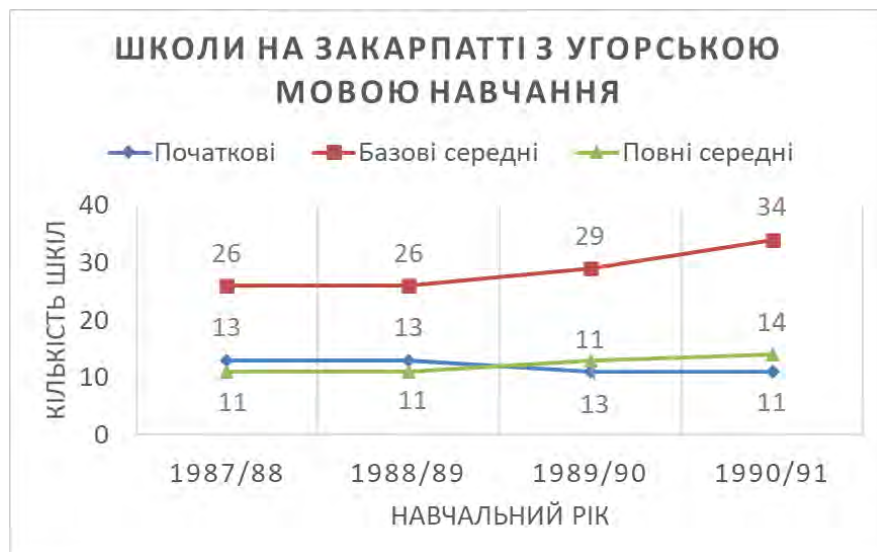
2 ліцеї та 2 гімназії з угорською мовою навчання (джерела статистичних даних [за джерелом: Фізеші 2016, с. 259; Мотильчак; Мережа закладів...]).

Висновки. Зважаючи на те, що після ухвалення Закону України «Про освіту» 2017 року питання освіти національних меншин, зокрема мови навчання, перебуває в епіцентрі дискусій на різних рівнях – регіональному, державному, міждержавному – й супроводжується маніпуляціями, пов'язаними у тому числі з виборами в Україні, Угорщині, є потреба у зваженому, аргументованому підході до аналізу ситуації. Один із варіантів реалізації такого підходу – через дослідження статистичних даних у ретроспективі.

Так, в Австро-Угорщині освітнє законодавство сприяло мадяризації руського населення Закарпаття, що чітко простежується і в зменшенні кількості шкіл із руською мовою навчання. У період Чехословаччини мови національних меншин загалом мали значно сприятливіші умови для розвитку, однак держава йшла 20 років до того, щоб надати Підкарпатській Русі гарантовану конституцією автономію з можливістю врегулювання мовного питання сеймом. Час існування Карпатської України – надто короткий, щоб говорити про певні тенденції у питанні мови навчання національних меншин. У період Угорського королівства була тенденція до підтримки угорської мови та формування / утвердження «угроруської». У радянський період загалом кількість шкіл із угорською мовою навчання зменшилася, в освітній сфері функціонувала переважно українська мова й спостерігалася тенденція до утвердження російської як «мови міжнаціонального спілкування».

Виконаний аналіз засвідчує, що, попри тенденційні твердження про звуження прав представників національних меншин у зв'язку зі змінами в освітньому й мовному законодавстві України, після 1991 року кількість державних шкіл із угорською мовою навчання на Закарпатті не зменшилася, а навпаки – зросла. І це засвідчує підтримку мов національних меншин в Україні на державному рівні.

Виконаний аналіз засвідчує, що, попри тенденційні твердження про звуження прав представників національних меншин у зв'язку зі змінами в освітньому й мовному законодавстві України, після 1991 року кількість державних шкіл із угорською мовою навчання на Закарпатті не зменшилася, а навпаки – зросла. І це засвідчує підтримку мов національних меншин в Україні на державному рівні.

[за джерелом: Фізеші 2016, с. 259].

Кількість державних шкіл з угорською мовою навчання після проголошення незалежності України зросла: якщо в 1990/1991 навчальному році загалом було 59 закладів початкової, неповної середньої та середньої освіти з угорською мовою навчання, то в 2019/2020 навчальному році таких освітніх закладів 63. Детальніша статистика представлена в діаграмі:

Отже, кількість державних початкових шкіл з угорською мовою навчання після 1991 року зменшилася на 3, водночас кількість повних середніх навчальних закладів зросла на 7; кількість неповних середніх закладів освіти залишилася незмінною. Крім того, на Закарпатті успішно функціонують

2 ліцеї та 2 гімназії з угорською мовою навчання (джерела статистичних даних [за джерелом: Фізеші 2016, с. 259; Мотильчак; Мережа закладів...]).

ЛІТЕРАТУРА

1. Ústavní listina Československé republiky. *Sbírka zákonů a nařízení státu československého*. Praha. 1920. 6 března. Částka XXVI. S. 256–267.
2. Zákon ze dne 29. února 1920 podle § 129 ústavní listiny, jímž se stanoví zásady jazykového práva v republice Československé. *Sbírka zákonů a nařízení státu Československého*. Praha. 1920. 6 března. Částka XXVI. S. 268–269.
3. Брицин В. М. Мовна ситуація. *Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В.М. (співголова), Тараненко О.О. (співголова), М.П.Зяблюк та ін. 3-є вид., зі змінами і доп.* Київ: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М.П.Бажана, 2007. С. 379.
4. Віднянський С.В. Закарпатська Україна, Закарпаття [Електронний ресурс]. *Енциклопедія історії України*: Т. 3: Е-Й / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: Наукова думка, 2005. 672 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Zakarpatska_Ukraina
5. Генеральный статут для организации и администрации Подкарпатской Руси, приключенной к Чехословацкой Республики Мировою Конференцией. *Шандор В. Закарпаття. Історично-правний нарис від ІХ ст. до 1920*. Нью-Йорк: Карпатський Союз, 1992. С. 212–215.
6. Делібалтова Ю.В. Школи на Підкарпатській Русі в 1919–1929 роках. *Науковий вісник Ужгородського університету: Серія: Історія / відп. за вип. С. Федака*. Ужгород: Говерла, 2014. Вип. 1 (32). С. 25–30.
7. Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура / україномовний варіант українсько-угорського видання / Під ред. М.Вегеша, Ч.Фединець; [Редколег. Ю.Остапеч, Р.Офіцинський, Л.Сорко, М.Токар, С.Черничко; Відп. за вип. М.Токар]. Ужгород: Ліра, 2010. 720 с.
8. Закарпаття в етнополітичному вимірі: [монографія] / М. Панчук [та ін.]; НАН України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім. І. Ф. Кураса. Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф.Кураса НАН України, 2008. 681 с.
9. Казакевич О. М. Українська мова в національній політиці Австро-Угорської імперії [Електронний ресурс]. *Гілея: науковий вісник*. 2018. Вип. 128. С. 38–44. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2018_128_8
10. Конституційний закон Чехо-Словацької Республіки про автономію Карпатської України (22 листопада 1938 р.) / Переклад із чеської П. Стерчо. *Хрестоматія з історії держави і права України: навч. посібн. [Упоряд.: А. С. Чайковський (кер.), О. Л. Копиленко, В. М. Кривоніс, В. В. Свистунов, Г. І. Трофанчук]*. Київ: Юрінком Інтер, 2003. С. 505–511.
11. Конституційний закон, ч. 1. *Хрестоматія з історії держави і права України: навч. посібн. / Упоряд.: А. С. Чайковський (кер.), О. Л. Копиленко, В. М. Кривоніс, В. В. Свистунов, Г. І. Трофанчук*. Київ: Юрінком Інтер, 2003. С. 512.
12. Мережа закладів освіти з мовами навчання національних меншин [Електронний ресурс]. *Департамент освіти і науки Закарпатської обласної державної адміністрації*. URL: <https://deponms.carpathia.gov.ua/uploads/Zakladi-osviti-nacmensin-v-rozrizi-rajoniv---na-sajt-converted.pdf>
13. Мишанич О. Русини. Політика. Історія. Культура: Наукове видання. Ужгород: Гражда, 2012. 352 с.
14. Мовне питання покидає політичний порядок денний, – Крюкова прогнозує швидку відставку мовного омбудсмана [Електронний ресурс]. ZIK. URL: https://zik.ua/news/ludyna/movne_pytannia_pokyydaie_politychnyi_poriadok_dennyi_kryukova_prohnozuie_shvydku_vidstavku_movnoho_ombudsmena_974192
15. Мотильчак М. А. Задоволення освітніх потреб угорської національної меншини Закарпатської області [Електронний ресурс]. *Закарпатський інститут післядипломної педагогічної освіти*. Режим доступу: <http://zakinppo.org.ua/component/content/article/337-zadovolennja-osvitnih-potreb-ugorskoyi-natsionalnoyi-menshini-zakarpatskoyi-oblasti>
16. Нагорна Л. П. Політична мова і мовна політика: діапазон можливостей політичної лінгвістики. Київ: Світогляд, 2005. 315 с.
17. Савойська С.В. Зовнішні і внутрішні чинники дестабілізації мовного феномену у контексті загострення політичної кризи в Україні. *Вісник Дніпропетровського університету*. 2015. № 1. С. 200–209.
18. Усенко І.Б., Кірсенко М.В. Конституції Австрійської імперії та Австро-Угорської монархії [Електронний ресурс]. *Енциклопедія історії України*: Т. 5: Кон - Кю / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2008. 568 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Konstitutsii_Avstriiskoy_imperii
19. Фізеші О. До питання про навчання рідною мовою в початкових школах Закарпаття у 1939–1944 рр. [Електронний ресурс]. *Історико-педагогічний альманах*. 2015. Вип. 2. С. 28–32. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ipa_2015_2_8
20. Фізеші О. Й. Початкові школи Закарпаття в системних освітніх трансформаціях другої половини ХІХ – початку ХХІ століття: Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки [Електронний ресурс]. К., 2016. URL: https://pru.edu.ua/images/file/vidil_aspirant/dicer/D_26.053.01/dis_fizeshi.pdf
21. Черничко С., Фединець Ч. Наш місцевий Вавилон. Історія мовної політики на території сучасного Закарпаття у першій половині ХХ століття (до 1944 року): [монографія]. Ужгород: Ліра, 2014. 234 с.
22. Шаркань В. В. Проблема використання української мови у збірнику законів і розпоряджень Чехословащини (1919–1939). *Hungaro-Ruthenica / Szerkeszette (Pedaftor) Kocsis Mihály (Kochiu Mizai)*. Szeged (Угорщина), 2015. С. 233–239.
23. Шумицька Г. Грамотна мовна політика = добробут і порозуміння в поліетнічному краї [Електро-

ний ресурс]. URL: <https://shumytska.ukr.ceo/gramotna-movna-polityka-dobrobut-i-porozumynna-v-polietnichnomu-krayi>.

REFERENCES

1. Ústavní listina Československé republiky. *Sbírka zákonů a nařízení státu československého*. Praha. 1920. 6 března. Částka XXVI. S. 256–267 [in Czech].
2. Zákon ze dne 29. února 1920 podle § 129 ústavní listiny, jímž se stanoví zásady jazykového práva v republice Československé. *Sbírka zákonů a nařízení státu Československého*. Praha. 1920. 6 března. Částka XXVI. S. 268–269 [in Czech].
3. Brytsyn V.M. (2007) Movna sytuatsiia [Language situation]. *Ukrainska mova: Entsyklopediia / Redkol.: Rusanivskiyi V.M. (spivholova), Taranenko O.O. (spivholova), M.P.Ziabliuk ta in. 3 vyd., zi zminamy i dop.* Kyiv: Vyd-vo «Ukrainska entsyklopediia» im. M.P.Bazhana. S. 379 [in Ukrainian].
4. Vidnianskyi S.V. (2005) Zakarpatska Ukraina, Zakarpattia [Transcarpathian Ukraine, Transcarpathia] [Elektronnyi resurs]. *Entsyklopediia istorii Ukrainy: T. 3: E-Y / Redkol.: V.A. Smolii (holova) ta in. NAN Ukrainy. Instytut istorii Ukrainy*. Kyiv: Naukova dumka. 672 s. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Zakarpatska_Ukraina [in Ukrainian].
5. Heneralnyi statut dlia orhanyzatsiy y admynstratsiy Podkarpatskoi Rusy, prykliuchennoi k Chekhoslovenskoi Respublyky Myrovoiu Konferentsiei (1920) [General Statute for the organization and administration of Subcarpathian Rus, annexed to the Czechoslovak Republic by the Peace Conference]. *Shandor V. Zakarpattia. Istorychno-pravnyi narys vid IKh st. do 1920*. New-York: Karpatskyi Soiuз. S. 212–215 [in Ukrainian].
6. Delibaltova Yu.V. (2014) Shkoly na Pidkarpatskii Rusi v 1919–1929 rokakh [Schools in Subcarpathian Rus in 1919–1929]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Serii: Istoriiia / vidp. za vyp. S. Fedaka*. Uzhhorod: Hoverla. Vyp. 1 (32). S. 25–30 [in Ukrainian].
7. Zakarpattia 1919–2009 rokiv: istoriia, polityka, kultura (2010) [Transcarpathia 1919–2009: history, politics, culture] / ukrainomovnyi variant ukrainsko-uhorskoho vydannia / Pid red. M. Vehesha, Ch. Fedynets; [Redkoleh. Yu. Ostapets, R. Ofitsynskiy, L. Sorko, M. Tokar, S. Chernychko; Vidp. za vyp. M. Tokar]. Uzhhorod: Lira. 720 s. [in Ukrainian].
8. Zakarpattia v etnopolitychnomu vymiri: monohrafiia (2008) [Transcarpathia in the ethno-political dimension: monograph] / M. Panchuk [ta in.]; NAN Ukrainy, In-t polit. i etnonats. doslidzh. im. I. F. Kurasa. Kyiv: IPiEND im. I.F.Kurasa NAN Ukrainy. 681 s. [in Ukrainian].
9. Kazakevych O. M. (2018) Ukrainska mova v natsionalnii politytsi Avstro-Uhorskoi imperii [Ukrainian language in the national policy of the Austro-Hungarian Empire] [Elektronnyi resurs]. *Hileia: naukovyi visnyk*. Vyp. 128. S. 38–44. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2018_128_8 [in Ukrainian].
10. Konstitutsiinyi zakon Chekho-Slovatskoi Respubliky pro avtonomiiu Karpatskoi Ukrainy (22 lystopada 1938 r.) [Constitutional Law of the Czechoslovak Republic on the Autonomy of Carpathian Ukraine (November 22, 1938)] / Pereklav iz cheskoj P. Stercho. *Khrestomatiia z istorii derzhavy i prava Ukrainy: navch. posibn. [Uporiad.: A.S. Chaikovskiyi (ker.), O.L. Kopylenko, V.M. Kryvonis, V.V. Svystunov, H.I. Trofanchuk]*. Kyiv: Yurinkom Inter, 2003. S. 505–511. [in Ukrainian].
11. Konstitutsiinyi zakon, ch. 1 (2003) [Constitutional law, part 1] *Khrestomatiia z istorii derzhavy i prava Ukrainy: navch. posibn. / Uporiad.: A.S. Chaikovskiyi (ker.), O.L. Kopylenko, V.M. Kryvonis, V.V. Svystunov, H.I. Trofanchuk*. Kyiv: Yurinkom Inter. S. 512 [in Ukrainian].
12. Merezha zakladiv osvity z movamy navchannia natsionalnykh menshyn [Network of educational institutions with languages of instruction of national minorities] [Elektronnyi resurs]. *Departament osvity i nauky Zakarpatskoi oblasnoi derzhavnoi administratsii*. URL: <https://deponms.carpathia.gov.ua/uploads/Zakladi-osviti-nacmensin-v-rozrizi-rajoniv---na-sajt-converted.pdf> [in Ukrainian].
13. Myshanych O. (2012) Rusyny. Polityka. Istoriiia. Kultura: Naukove vydannia [Rusyns. Policy. History. Culture: Scientific publication]. Uzhhorod: Grazhda. 352 s. [in Ukrainian].
14. Movne pytannia pokydaie politychnyi poriadok denniy, – Kriukova prohnozuie shvydku vidstavku movnoho ombudsmena [The language issue leaves the political agenda - Kryukova predicts the imminent resignation of the language ombudsman] [Elektronnyi resurs]. *ZIK*. URL: https://zik.ua/news/ludyna/movne_pytannia_pokydaie_politychnyi_poriadok_denniy_kriukova_prohnozuie_shvydku_vidstavku_movnoho_ombudsmena_974192 [in Ukrainian].
15. Motylchak M.A. Zadovolennia osvitnikh potreb uhorskoj natsionalnoi menshyny Zakarpatskoi oblasti [Satisfaction of educational needs of the Hungarian national minority of the Transcarpathian region] [Elektronnyi resurs]. *Zakarpatskyi instytut pisliadyplomnoi pedahohichnoi osvity*. URL: <http://zakinppo.org.ua/component/content/article/337-zadovolennja-osvitnih-potreb-ugorskoyi-natsionalnoyi-menshini-zakarpatskoyi-oblasti> [in Ukrainian].
16. Nahorna L.P. (2005) Politychna mova i movna polityka: diapazon mozhlyvostei politychnoi linhvistyky [Political language and language policy: the range of possibilities of political linguistics]. Kyiv: Svitohliad. 315 s. [in Ukrainian].
17. Savoiska S.V. (2015) Zovnishni i vnutrishni chynnyky destabilizatsii movnoho fenomenu u konteksti zahostrennia politychnoi kryzy v Ukraini [External and internal factors of destabilization of the language phenomenon in the context of aggravation of the political crisis in Ukraine]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. №1*. S. 200–209 [in Ukrainian].

18. Usenko I.B., Kirsenko M.V. (2008) Konstitutsii Avstriiskoi imperii ta Avstro-Uhorskoj monarchii [Constitutions of the Austrian Empire and the Austro-Hungarian Monarchy] [Elektronnyi resurs]. *Entsyklopediia istorii Ukrainy: T. 5: Kon - Kiu / Redkol.: V.A. Smolii (holova) ta in.* Kyiv: Naukova dumka. 568 s. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Konstitutsii_Avstriiskoy_imperii [in Ukrainian].

19. Fizeshi O. [2015] Do pytannia pro navchannia ridnoiu movoiu v pochatkovykh shkolakh Zakarpattia u 1939–1944 rr. [On the question of teaching in the native language in primary schools of Transcarpathia in 1939–1944] [Elektronnyi resurs]. *Istoryko-pedahohichnyi almanakh.* Vyp. 2. S. 28–32. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ipa_2015_2_8 [in Ukrainian].

20. Fizeshi O.Y. (2016) Pochatkovi shkoly Zakarpattia v systemnykh osvitykh transformatsiakh druhoi polovyny XIX – pochatku XXI stolittia [Primary schools of Transcarpathia in the system of educational transformations of the second half of the 19th – early 21st century]: Dysertatsiia na zdobuttia naukovooho stupenia doktora pedahohichnykh nauk zi spetsialnosti 13.00.01 – zahalna pedahohika ta istoriia pedahohiky [Elektronnyi resurs]. Kyiv. URL: https://npu.edu.ua/images/file/vidil_aspirant/dicer/D_26.053.01/dis_fizeshi.pdf [in Ukrainian].

21. Chernychko S., Fedynets Ch. (2014) Nash mistsevyi Vavylon. Istoriia movnoi polityky na terytorii suchasnoho Zakarpattia u pershii polovyny XX stolittia (do 1944 roku): monohrafiia [Our local Babylon. History of language policy on the territory of modern Transcarpathia in the first half of the twentieth century (until 1944)]. Uzhhorod: Lira. 234 s. [in Ukrainian].

22. Sharkan V.V. (2015) Problema vykorystannia ukrainskoi movy u zbirnyku zakoniv i rozporiadzhen Chekhoslovachchyny (1919–1939) [The problem of using the Ukrainian language in the collection of laws and regulations of Czechoslovakia (1919–1939)]. *Hungaro-Ruthenica / Szerkeszette (Redaktor) Kocsis Mihály (Kochish Mihai).* Szeged (Hungary). S. 233–239 [in Ukrainian].

23. Shumytska H. Hramotna movna polityka = dobrobut i porozuminnia v polietnichnomu kraii [Competent language policy = welfare and understanding in a polyethnic region] [Elektronnyi resurs]. URL: <https://shumytska.ukr.ceo/gramotna-movna-polityka-dobrobut-i-porozuminnia-v-polietnichnomu-kraii/> [in Ukrainian].

STATUS AND POSITION OF LANGUAGES OF NATIONAL MINORITIES IN THE EDUCATIONAL SPHERE IN THE TRANSCARPATIA THROUGHOUT THE 20th – THE BEGINNING OF THE 21st CENTURY

Abstract. The article is devoted to tracing the influence of linguistic and political factors on the situation in Transcarpathia in the educational sphere during different historical periods depending on the region's affiliation to specific state formations: Austria-Hungary, Czechoslovakia, Carpathian Ukraine, Hungary, Ukrainian Soviet Socialist Republic.

The subject of the research is the status and position of the languages of the national minorities of Transcarpathia as a part of various state formations. Particular attention is paid to the interaction of the state language and the language of the largest national minority in the region in different historical periods. In particular, the provisions on the language of the population of Zakarpattia declared in the legislative acts are analyzed (special attention is paid to the language of national minorities), as well as the real language situation in the region in one period or another (by comparing statistics on the number of educational institutions with education in the languages of national minorities).

Thus, in Austria-Hungary, the legislation contributed to Madarization, reducing the number of schools with Russian as the language of instruction. In Czechoslovakia, the languages of national minorities generally had much more favorable conditions for development, but the state went 20 years before giving Subcarpathian Rus the constitutionally guaranteed autonomy with the possibility of settling the language issue by the Diet. The existence of Carpathian Ukraine is too short to draw conclusions about certain policy trends regarding the language of national minorities in the field of education. During the period of the Kingdom of Hungary, there was support for the Hungarian language and attempts to form / establish a «Hungarian-Ruthenian» language. During the Soviet period, the total number of schools with Hungarian as the language of learning decreased, and there was a tendency to establish Ukrainian and Russian as the «language of interethnic communication».

During the independence of Ukraine, the number of schools with Hungarian as the language of instruction did not decrease, but, on the contrary, increased. And this testifies to the support for the languages of national minorities in Ukraine at the state level.

Keywords: Ukrainian language, state language, languages of national minorities, Hungarian language, language policy, language of learning, educational institutions.

© Шумицька Г., Шаркань В., 2020 р.

Галина Шумицька – кандидат філологічних наук, доцент, декан філологічного факультету Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; <https://orcid.org/0000-0001-7806-2963>

Halyna Shumytska – Candidate of Philology, Associate Professor, Dean of the Faculty of Philology, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0001-7806-2963>

Василь Шаркань – кандидат філологічних наук, доцент кафедри журналістики Ужгородського національного університету, Ужгород, Україна; <https://orcid.org/0000-0002-9162-5756>

Vasyl Sharkan – Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Journalism, Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0002-9162-5756>